

KUR'AN PERSPEKTİFİNDE DİN EĞİTİMİNDE SOSYO-KÜLTÜREL FARKLILIKLARI ANLAMLANDIRMA SÜRECİNDE "EMPATİ" KAVRAMI

Seyyid SANCAK*

Öz

Kur'an-ı Kerim sadece kendisi için yaşayan ve kendisini düşünen bir Müslüman birey yerine, empatik bir anlayışla insanlığın problemleriyle ilgilenen, hoşgörü, tolerans ve uzlaşma çerçevesinde "Tearuf Bilinci"nden hareketle "öteki" ile iletişim kurulmasını tavsiye eden, evrensel değerleri olan ve sosyo-kültürel farklılıkların olumlu bir şekilde anlamlandırılıp yaşatılmasına destek veren bir kitaptır. Sosyo-kültürel farklılığın derinden hissedildiği günümüz dünyasında "ben ve öteki" arasında olumlu bir iletişim ve etkileşim için empatik becerinin bireye kazandırılması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte aile kurumu başta olmak üzere din eğitiminin özel bir yeri vardır. Ailede empatik becerinin kazanılması ve geliştirilmesi sürecinde çocuktaki taklit ve özdeşim özelliği ön plandayken din eğitiminde ise duygu eğitimini destekleyen ve bireyde sevmeye, diğerkâmlık, hoşgörü, işbirliği, uzlaşma gibi değerleri geliştirmede "İşbirliğine Dayalı Öğrenme-Öğretme Yaklaşımı, Rol Oynama (Drama), Eğitsel Oyun, Gezi Gözlem, Örnek Olay İncelemesi, Küme Çalışması" yöntemlerinden faydalanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Empati, Din Eğitimi, Sosyo-kültürel, İletişim, Öteki

THE CONCEPT OF "EMPATHY" IN THE INTERPRETATION PROCESS OF SOCIO-CULTURAL DIFFERENCES IN RELIGIOUS EDUCATION FROM THE QURAN PERSPECTIVE

Abstract:

Instead of a Muslim individual who lives just for himself and considers only himself; Quran is a book that is concerned with the problems of the humanity with an empathetic understanding that recommends the establishment of communication with the "other" in line with the "Acquaintanceship Awareness" within the framework of indulgence, tolerance and reconciliation; and that supports the positive interpretation and revival of socio-cultural differences which have universal values. In today's world where the socio-cultural differences are deeply felt, there is a need for the positive communication between "the other and I" a need for the acquisition and development of empathy skills for interaction. Religious education, and especially the institution of the family, has a special place in this process. The imitation and empathy skills are in the forefront in the acquisition and development of emphatic skills in the family, while the methods such as "Teaching-Learning Approach Based on Collaboration, Role-Playing (Drama), Educational Games, Travel Observations, Case Studies, and Cluster Studies" can be beneficial in supporting the emotional education and developing the values such as loving, altruism, tolerance, cooperation and conciliation in the individual during the religious education.

Keywords: Empathy, Religious Education, Socio-cultural, Communication, Other

* Yrd. Doç. Dr., AİBÜ İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Öğretim Üyesi, seyyidsancak@ibu.edu.tr

Giriş

Geçmişte çoğu insan öteki ile yan yana yaşamasına rağmen ötekinin varlığından habersiz ve farkında olmaksızın sadece kendi kültürel benliğiyle konuşarak öteki olandan izole bir şekilde yaşayabilirdi. “Öteki” hakkındaki bazı tanımlamalarsa “öteki”ni sadece işitmiş olanlar tarafından yapılırdı. Kısacası insanlar küreselleşme, çokkültürlülük ve farklılığın derinden hissedilmediği yakın bir zamana kadar kendi kendine konuştukları bir çağ da yaşamaktaydılar. Artık o dönem geride kalmaktadır.¹ Coğrafi keşiflerle birlikte ilk olarak Batı’da başlayan sanayileşme, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanındaki hızlı değişme, demografik yapıdaki değişimler küreselleşmenin etkisini ve hızını arttırmıştır. Bu hızlı değişim süreci temelinde bilgiye kolay ve hızlı ulaşmaya bağlı olarak teolojik tartışmalar, kutsal metinlere bakışta farklılıkların daha da belirginleşmesi, din ve toplum yapılarını derinden etkileyerek sosyokültürel plüralizmi de beraberinde getirmiştir.² Modern sanayi toplum yapılarının en karakteristik özelliklerinin başında nüfusun ileri derecede artışı ve kentleşme denilen büyük yerleşim merkezlerinin ortaya çıkışı gelmektedir. Modern ve çokkültürlü şehir yapılarının, farklı sosyo-kültürel yapıları bağrında toplaması, anonim hayatı akla getirmektedir.

Bununla beraber, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, bugün insanlar tüm dünyayı gezebiliyor ve dünyanın bütün unsurları da bize gelebilmektedir. Özellikle, dünya üzerinde yabancı dillerin ve aksanların konuşulmadığı hiçbir şehir neredeyse kalmamıştır.³ Örneğin, göç ve küreselleşmeye bağlı olarak çokkültürlülüğün yoğun olduğu İsveç’de yerel diller İngilizce karşısında ciddi bir şekilde bozulmuş ve zayıflamıştır. Bu bağlamda İsveç Parlamentosu tarafından; ulusal dili güvence altına alan, azınlık dillerine de değer ve saygı gösteren, dengeli bir çokdillilik stratejileri bulmayı hedefleyen yeni bir dil politikası geliştirilmesi hedeflenmiştir.⁴ Benzer bir durumu, yani dilsel ekoloji de ki bozulmayı çevremizde de görmekteyiz. Özellikle sokaklarımız, iş yerlerimiz ve evlerimiz yabancı ürünlerle dolu. Televizyonlarımız vasıtasıyla çok sayıda yabancı milleti, kültürü ve dini evimize kadar getirebiliyoruz.⁵ Dolayısıyla dillerin, dinlerin ve kültürel geleneklerin milli sınırlar içinde ve ötesinde artan bir çeşitliliğe sebep olarak homojen milli kültürler kavramına meydan okumuştur. Asya, Avrupa ve Kuzey

¹ Swidler, Leonard, “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, *Tek Dünya Çok İnanç*, Çev. Mustafa Şengün, Edit: Aydın, Mahmut-Turan, Süleyman, Ankara-2013, s.21.

² Bkz. Aydın, Muhammed Şevki-Osmanoğlu, Cemil, *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Ankara-2015, s.20-22., Günay, Ünver, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri-1998, Sayı:10, s.51.

³ Momin, Abdur-Rahman, *Küreselleşme, Çokkültürlülük ve İslam*, Çev: Banu Okutan, Birsen- Coşkun, Ali, İstanbul-2012, s.31.

⁴ Linberg, Inger, “Çokdillilik Eğitimi: İsveç’ten Bir Perspektif”, *Çokkültürlü Toplumlarda Eğitim Türkiye ve İsveç’ten Örnekler*, Derleyen: Carlson, Marie- Rabo, Annika- Gök, Fatma, İstanbul-2011, s.93.

⁵ Swidler, a.g.e., s.21.

Amerika'daki birçok ülke şimdi çoğul olarak karakterize edilmektedir. Örneğin Temmuz 1997'de Kaliforniya Üniversitesinde yapılan bir söylevde, başkan Clinton Birleşik Devletleri çok-ırklı bir toplum olarak nitelendirmiştir.⁶

Bireyin ve toplumların bu hızlı değişim süreci; sosyo-kültürel farklılıklara bağlı olarak hoşgörü, uzlaşma, öteki/leştirme, önyargı, insan hayatının değeri, dinsel çoğulculuk, bir arada yaşama bilinci gibi hususlarda bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle yaşadığımız bu çağda, sosyo-kültürel farklılıklarımızı (dil, din, renk vs.) insanın doğuşu ve gelişimiyle bağlantılı karmaşık bir yapı arz eden "öteki"ni daha fazla görmezden gelemeyiz. Anonim hayatı ile dikkat çeken modern büyük şehir yapılarında diğer bir ifadeyle sosyo-kültürel ortamlarda ya da insanın olduğu her yerde "öteki" her zaman olacaktır. Bu "öteki" kimi zaman bir insan kimi zamanda sosyal bir grup olabilir.⁷ Bu noktada yukarıda da ifade ettiğimiz üzere insanın doğuşu ve gelişimi ile öteki arasında nasıl bir bağlantı vardır? Şöyle ki, ilk yaratılıştaki beraberlik olmakla birlikte sonraki yaratılışlarda (gelişim sürecinde) insanın farklılıkları daha fazla artmıştır. Her ne kadar bu farklılıklar artsa da insan insana her zaman muhtaç olmuştur. İnsan kendi iradesine sahip olana kadar ailesine, yani başkalarına bağlıdır. Çocuk biyolojik olarak olgunlaşırken diğer bir yandan içinde doğduğu toplumun gelenek, kültür ve değer yargılarını da öğrenir. Toplumun bir üyesi haline gelir ve toplumsallaşır.⁸ Diğer bir ifadeyle, kendi iradesine sahip olduğunda bir dili, bir dini, mizaç ve karaktere sahip olduğunu fark eder, ancak bunları değiştirmenin kısmen elinde olduğunu anlar.⁹

Gerçekte insanın farklı olmayı ve farklı kalmayı istemesi tabiidir. İnsanlığın birbirini tanımlaması ve tamamlaması için bu gereklidir. Ahlaki durumlar başta olmak üzere günlük hayatta birçok şeyi tanımak, anlamak ve bilmek için çoğu zaman zıddına (gece-gündüz, siyah-beyaz gibi) başvururuz. İnsan da tıpkı bu ikilemler gibi kendisinden farklı olanlarla birlikte var olur. Kişi; dini, milli, ahlaki kimliğinin farkına varmak için, ötekinin; dini, milli, ahlaki kimliklerinin varlığına muhtaçtır.¹⁰

"Neden sosyo-kültürel farklılıkları anlamlandırmaya çalışırken Kur'an perspektifinden bakmaya çalışıyoruz?" bu soruyu "din" kavramı üzerinden cevaplandırmak mantıklı olacaktır. Zira "din" kavramının sosyokültürel yapının oluşumunda önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir. Bununla beraber özellikle gelişmekte olan ve geleneksel yapının ya da muhafazakârlığın ağır bastığı Türkiye gibi ülkelerde başta eğitim alanı olmak üzere farklılıklardan kaynaklanan sorunlar

⁶ Momin, *a.g.e.*, s.31.

⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 44.

⁸ Baymur, Feriha, *Genel psikoloji*, İstanbul-1994, s.272.

⁹ Bilgin, Beyza, "İslam'da Ötekine Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Sayı: 0, Cilt: 42, s.21.

¹⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 44,45.

daha fazla hissedilmektedir.¹¹ Zira geleneksel toplum yapısının güçlü olduğu ülkelerde kutsal ile olan bağ ciddi anlamda kuvvetlidir. Günlük hayat, hem dini ve hem de sosyal bir renk ve anlam taşıyan birçok bayram ve törenlerle belirlenerek sınırları çizilmiştir. Bu vesile ile her durumda ve şartta iktidar, aile, akrabalık ve tüm sosyokültürel faaliyetlerde dinin etkisini görmekteyiz. Ayrıca temel değerlerini dinin kutsallıklarından alan geleneksel toplumun kültürü bir bütünü oluşturmakta ve kişi, bu kültürü almakla toplumla bütünleşmiş olmaktadır.¹² Hatta zaman zaman “din” faktörünün çatışma aracı olduğu iddiasının aksine, onun dünyadaki bütün ülkelerde farklı halkların ve kültürel geleneklerin huzur içerisinde bir arada yaşamalarını sağlama noktasında önemli bir görevi icra ettiğini de ifade edebiliriz.¹³ Bu durum bizlere “din” olgusunun “farklılıkları birleştirici” bir yönünün olduğunu da göstermektedir.

Din olgusunun sosyokültürel yapının oluşumundaki etkisinden bahsederken, dinlerin inanç boyutunu gözden kaçırmamalıyız. Zira inanç kavramı, dinlerin değişmeyen ve asıl olan yönünü ifade eder.¹⁴ İnsanların kendi dinleri/inançları hakikat olduğuna, hakikat de değişmeyeceğine göre, doğal olarak sahip oldukları hakikati değiştirmeden korumaları gerekir. Bu nokta da “Değişmeyen hakikatlere sahip farklılıklarımız birlikte nasıl yaşayacaktır?” sorusu akla gelmektedir. Makalede cevabı aranan sorulardan biri de budur.

Bu noktada din, kültürün bütün unsurlarını belirleyici role sahipse, bir toplumun dini bilinmeden o toplumu tam anlamıyla tanımak ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmanın mümkün olamayacağını söyleyebiliriz. Doğal olarak din olgusu; kültür ve eğitim politikalarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bireye, toplumun kültürünü kazandırma işlevini yerine getiren bir eğitim sistemi, dini göz ardı ederek kültürü sağlıklı bir şekilde öğretmez.¹⁵ Bu nedenle din; kültür ve eğitim için stratejik bir öneme haiz olduğu kadar empati merkezli bir yaklaşımla sosyo-kültürel farklılıkları anlamlandırma sürecinde de önemli bir yere sahiptir.¹⁶

Bununla beraber, günümüz modern dünyasında din olgusunun toplum üzerindeki etkisinin azalacağı ve toplumun gittikçe daha çok sekülerleşeceği şeklinde yaygın bir kanaat olsa da dini geçerliliğin varlığını sürdürmesi pek çok seküler kişiyi şaşkına çevirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak bu gün, pek çok bilim adamı, dini bakış açılarının ve dini geleneklerin insan yaşamının sürekli bir

¹¹ Bkn. Bilgin, Beyza, “Küreselleşme, Din, Eğitim”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı:17, s.208-213.

¹² Coşkun, *a.g.e.*, s.78.

¹³ Yavuz, Kerim, “Gelecek Nesillere Yönelik Monoteist Dinlerle Ortak Bir Öğretim Projesi Geliştirme Hazırlıkları Üzerinde Düşünceler”, Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu, Sempozyum, 17-19 Eylül 2001, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara-2003, s.59.

¹⁴ Bilgin, “Küreselleşme, Din, Eğitim”, *a.g.m.*, s.205.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz: Önder, Mustafa, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Temelleri Üzerine, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar-2013, cilt 1, sayı:1, s.24-40.

¹⁶ Aydın, *a.g.e.*, s.3.

özelliği olacağına inanmaktadır.¹⁷ Hatta bazı bilim adamlarına göre insanlık küresel bir medeniyete doğru gitmektedir. Bu nokta da küresel medeniyet yolunda “din” ayrıştırıcı mı yoksa birleştirici mi olacak sorusunun cevabı büyük önem arz etmektedir. İnsanlığın küresel bir medeniyete doğru yol aldığını savunanlar olduğu kadar, gelecekte bir medeniyetler çatışması olacağını savunan bilim adamları da vardır. Bu görüşün başında Samuel P. Huntington gelmektedir.¹⁸ O, Konfüçyüs medeniyeti ile İslam medeniyetini, Batı’nın temel rakipleri olarak görmektedir. Ona göre gelecekte yeni dünyadaki çatışmaların temel kaynağının esas olarak, ne ekonomi, ne de ideolojik olacağını, buna karşılık, insanlık arasındaki büyük bölünmelerin ve çatışmaların temel kaynağının kültürel olacağını ileri sürmektedir. Ona göre insanlık artık siyasi ya da ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre değil, bağlı buldukları kültür ve medeniyete göre gruplaşacaklardır. Zira medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece gerçek değil, aynı zamanda temeldir. Medeniyetler; tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din itibarıyla birbirlerinden farklılık gösterir. Elbette farklılıklar zorunlu çatışmalara, çatışmalarda şiddete zorunlu olarak götürmeyebilir; ancak yüzyıllardır medeniyetler arasındaki farklılıkların, en uzun süreli ve en şiddetli çatışmaları doğurduğu da bir gerçektir.¹⁹ Bu nokta da şu soruların cevabını bulmamız gerekmektedir: Din ya da dinler gerçekten bir çatışma kaynağı mıdır? Biraz daha özele inersek, Kur’an, bir çatışma kaynağı mıdır? Kur’an’ın sosyo-kültürel değerlere bakışı; ötekileştiren, ayrımcı ve olumsuz bir bakış açısı mıdır? Kur’an’ın birlikte yaşamının temel değerleri olan inanç özgürlüğü, hayat hakkı, eşitlik ve adalet gibi konularda ki söylemleri nelerdir?

Bu sorulardan yola çıkarak; toplum üzerinde bu kadar etkili olan ve ona yön veren “din” kavramından farklılıklarımızı anlamlandırma da empati kavramını da içine alan bir yaklaşımla faydalanılması ve Kur’an’ın nasıl bir empatik yaklaşım ortaya koyduğunu ortaya çıkarmak çokkültürlü toplumlarda ikili ilişkiler, aile, toplum içi ve toplumlararası alanda ve özellikle öteki ile olan birlikteliğimizde, din adına yapıldığı iddia edilen çatışmaları engelleme ve sorunların çözümünde, İslam dininin terör dini olmadığına ve “İslamofobi” (İslam’a ve Müslümanlara karşı yaygın korku ve düşmanlık) nin de ne kadar gerçeklerden uzak bir yaklaşım olduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Diğer bir ifadeyle, insanlığın geleceğine yön verecek olan ya da daha da önem kazanacak olan “din” kavramının, küresel bir medeniyete gidiş sürecinde derinden hissedilen farklılıklarımızı anlamlandırmada ve birlikte yaşama bilincimize ne kadar katkı yapabileceğidir.

¹⁷ Köylü, Mustafa, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul-2006, s.70.

¹⁸ Köylü, a.g.e., s.72,72.

¹⁹ Köylü, a.g.e., s.73,74.

Küresel medeniyet yolunda, artık bir tercihten ziyade, bir zorunluluk olan birlikte yaşama bilincinin gelişimi sürecinde “İslamofobi” gibi ötekileştirici bir yaklaşım ciddi bir engel arz etmektedir. Müslüman olmayan çokkültürlü toplumlarda, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşayan Müslümanlar “İslamofobi” olarak bilinen problemle yüz yüzedir. Bu problem hacli seferlerinin mirası olup özellikle, Hz. Muhammed’in kötülenmesi, Müslümanların şeytanlaştırılması ve İslam diriliş gerçeğine patolojik bir yanıtın yüzyıllardır sürmesidir. Göçmenlerin ve Müslümanların karşılaştığı diğer bir problem ise, çoğu Avrupa toplumunun hala çokkültürlülük gerçeğini açık yüreklilikle kabul etmede zorlanmasıdır. Özellikle; güvensizlik, yabancı düşmanlığı (xenofobi), ırkçılık duygularının, batı toplumlarının zihninde kuvvetli bir şekilde varlığını sürdürmesidir.²⁰

Bu ve benzeri algıların değişmesi, öncelikle Müslümanların kendilerini, Kur’an-ı Kerim’i ve İslam’ın insanlığa bakışını doğru anlatmasına bağlıdır. Kur’an’ın evrensel değerlere (adalet, eşitlik, yardımlaşma, hayat hakkı, özel hayatın dokunulmazlığı, inanç özgürlüğü vs.) ve birlikte yaşama bilincine yönelik söylemleri ön plana çıkarılmalı, Kur’an bu bakış açısıyla okunmalıdır. Bu ifadeler makalenin temel amaçlarından bir diğerini de ortaya koymaktadır: İslam sadece kendisi için yaşayan ve kendisini düşünen bir Müslüman profili yerine dünya insanın problemleriyle ilgilenen, farklılıklarla empati kurabilen, evrensel değerleri olan ve sosyo-kültürel farklılıkların yaşatılmasına destek veren bir din anlayışına sahiptir. Bu konuyla ilgili olarak, ülkemiz başta olmak üzere, geniş bir coğrafya da etkili olan ve Hanefi mezhebinin itikattaki imamı, Matüridi, Ehl-i Kitab ile karşılaşınca iyi davranılması, akla ve yaratılışa uygun kitapların ve peygamberlerin gönderiliş esprisine ters düşmeyen yöntemlerin kullanılması gerektiğini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Matüridi’ye göre, dinde yanlış yönelişler içerisinde bulunan, hatta küfre düşen insanlarla diyalogu kesmemek; onlara güzel sözler söyleyerek ilişkiyi sürdürmek hem semavi kitapların, hem de aklın öngördüğü bir davranma biçimidir. O, bu yaklaşım tarzının insanları hak dine yöneltebileceğini ifade eder.²¹ Maturidi, bu görüşü ile özünde tevhid inancı bulunan semavi din mensuplarının, anlaşıp bir araya gelerek en azından belli bir ölçüde hoşgörü çizgisinde birleşebileceklerini vurgulayarak, küreselleşen dünyada birlikte yaşama bilincine olumlu manada katkı sunmaktadır.

Özetle, insanlar kendileriyle empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hisseder. Diğer insanlar tarafından anlaşılma ve önemsenme ise bireyi rahatlatmakta ve bireyin kendisini iyi hissetmesini sağlamaktadır. Bu da, farklılıklara sahip bireyler arasında iyi bir ilişki biçiminin oluşmasında hatta empati kurulan kişinin zamanla empati kuran kişiden farkında

²⁰ Momin, *a.g.e.*, s.67,68.

²¹ Özcan, Hanifi, *Matüridi’de Dini Çoğulculuk*, İstanbul-2013, s.122.

olarak ya da olmayarak karşındakinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlama becerisini kazanabilmesine yol açabilir. Bir başka ifadeyle, kişilerarası ilişkilerde empatik beceriyi kullanan bir birey, zamanla karşısındaki kişiye model olabilir.²² Çokkültürlü toplumların empati becerisini etkin bir şekilde kullanabilmelerinin birlikte barış içinde yaşama bilincine katkı sağlayacağı açıktır. Özellikle, farklı din ve inançların var olduğu çoğulcu toplumlarda barış içinde birlikte yaşama giderek zorlaşmaktadır. Bu durumda din ve inançların bir ayrışma, çatışma ya da ötekileştirme unsuruna dönüşmemesi için devletler özel önlemler almalı ve dinin empati vurgusuna sistematik din eğitimi süreçleriyle yapısallık kazandırmalıdır. Zira empatinin kendini açma, toplumsallaşma, sosyal duyarlılık ve toplumsal uyum ile müspet bir ilişkisi vardır. Birey, toplumsal uyumunu ve sosyo-kültürel farklılıkları, empatiyle anlamlandırır. Empatiye dayalı toplumsal ilişkilerde bireyler, birbirleri için anlamlı hale gelirler. Bu yüzden empati, "toplumsal duyarlılık", "toplumsal algı" gibi sözcüklerle karşılır. Başkasının gözleriyle görebilmek, kulaklarıyla duyabilmek ve kalbiyle hissedebilmek, barış içerisinde farklılıkları bir çatışma ve ayrışma unsuru yapmadan yaşamının bir şartıdır.²³ Özellikle kişilerarası ilişkilerde empati düzeyi yüksek ya da düşük olan bireylerin kişilik özelliklerini karşılaştıran araştırma bulguları, empati düzeyi yüksek olan bireylerin olumlu kişilik özelliklerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu araştırma sonucunda empatik becerileri yüksek olan bireylerin; sevecen, hoşgörülü, kendini olduğu gibi kabul eden, olumlu ruhsal gelişime sahip kişiler oldukları ve aynı zamanda özsaygı düzeylerinin de yüksek olduğu da ifade edilmiştir.²⁴

A-KAVRAMSAL ARKA PLAN

1)Empati/Duygudaşlık

Günümüz dünyasında empati kavramı ile ilgili psikiyatri ve psikolojide, özellikle, bu bilimlerin çeşitli dallarında klinik ve sosyal psikolojide, gelişim, danışma, okul ve iletişim psikolojisi alanlarında çeşitli araştırmalar yapılmış bu konuda büyük bir bilgi birikimi ortaya konmuştur. Bu gün kullandığımız empati terimi ilk olarak 19.yüzyıl ortalarında Robert Visser tarafından bir sanat kuramı terimi olarak "başkalarının kişisel tecrübesini algılayabilme yeteneği" şeklinde kullanılmıştır. Titchener 1909 yılında Almanca "einführung" (duygu, duygulanma, hissetme) terimini eski Yunancadaki "empathia" teriminden yararlanarak,

²² Ağırman, Cemal ve Dğr. *Empatiyle Gelişmek Empatiyi Geliştirmek, Çocuk ve Empati*, Ankara-2015, s.3.

²³ Kasapoğlu, Abdurrahman, "Empati ve Sempatı Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler", *Bilimname X*, 2006/1, s.38.

²⁴ Ağırman, *a.g.e.*, s.3.

İngilizceye empati olarak çevirmiştir.²⁵ Yunancada “bir konuda becerikli ve deneyimli olma” anlamına gelen empati, başkalarının düşünce ve duyguları ile bunların muhtemel anlamlarının objektif bir şekilde farkında olma veya karşısındakinin duygu ve düşüncelerini temsili olarak yaşamaya çalışma durumudur. Bu haliyle hem duygusal hem bilişsel bir süreci ifade etmektedir.²⁶

Empatik olmak veya empati durumu, bir kimsenin içsel referans çerçevesini doğru olarak algılamak, onun duygusal unsurlarını ve anlamlarını o kimse, kendisi imiş gibi yaşamak ve bu “imiş gibi” olma koşulunu mutlaka yerine getirmektir. Eğer “imiş gibi” olma durumu yoksa bu, özdeşleşme demektir.²⁷ Kişi, eş duyguyu gerçekleştirdiği sırada kendini karşısındakinin yerine koyup, onun duygularını duyumsama yoluyla içgörü kazanırken, kişinin, karşısındakiyle özdeşleşmekten, onun sorunlarını kendi sorunu durumuna getirmekten sakınması, kendi kimliğini ve bağımsızlığını koruması gerekmektedir. Kişi, karşısındakinin duygularıyla kendi duygularını birbirine karıştırmadan karşısındakinin anlamaya çalışmalıdır.²⁸ Diğer bir ifadeyle empati, bir süreliğine karşımızdaki kişinin yaşantısı ve gözüyle dünyayı görmesi²⁹ ya da bireyin, kendi zihninde ya da içinde, başka bir kişinin rolünü kabul edip, benimsemesi, tecrübe etmeksizin anlayabilmesi yeteneğidir.³⁰ Bu niteliği ile empati/eş duyum/duygudaşlık; bir tür rol alma ve rol yapma sanatıdır.³¹

Empatiyi yardım etme davranışına yakın bir şekilde tarif edenlerde olmuştur. Aronfreed’e göre empati; başkasıyla duygusal anlamda özdeşleşebilme ve zor durumda olan kişiye yardım etme isteğini ifade etme durumudur.³² Farklı bir başka tanıma göre ise, “kişinin, kendisine yapılmasını istemediği şeyin, bir başkasına yapılmasını arzulamadığı gibi, aynı zamanda kendisi için arzuladığı şeyleri, başkası içinde istemesidir.”³³

2) Sosyo-kültürel ve Öteki/leştirme:

Sosyokültürel kavramı “aynı anda bir toplumu veya toplumsal bir grubu ve kendine özgü olan kültürü ilgilendiren.”³⁴ şeklinde tarif edilmektedir. Bu kavramı tam olarak anlayabilmek için, kültür kavramının bazı tanımlarına bakılmasının

²⁵ Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul-2015, s.156., Empatinin tarihsel gelişimi için bkz: Ağırman, Cemal ve Dğr. *Empatiyle Gelişmek Empatiyi Geliştirmek, Çocuk ve Empati*, Ankara-2015, s.3-4.

²⁶ Ayten, Ali, *Empati ve Din*, İstanbul-2013, s.81.,

²⁷ R. Rogers, Carl, “Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Çev: Akkoyun, Füsün, Cilt:16, Sayı:1, 1983, s.105,106.

²⁸ Bakırcıoğlu, Rasim, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Ankara-2012, s.338.

²⁹ Cüceloğlu, Doğan, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, İstanbul-2001, s.216.

³⁰ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İstanbul-2000, s.112., Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Akınhay, Osman - Kömürcü, Derya, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-1999, s.193.

³¹ Bakırcıoğlu, a.g.e., s.339.

³² Ayten, a.g.e., s.82.

³³ Bakırcıoğlu, Rasim, *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, Ankara-2003, s.61.

³⁴ Genel Türkçe Sözlük, “sosyokültürel”, *tdk.gov.tr.*, 08.11.2015.

faydalı olacağı kanaatindeyiz. Kültür kavramı en çok tarifi yapılan kavramların başında gelmektedir. Mesele, kültür kavramına nereden baktığımızla ilgilidir. Kültür; tarihsel, toplumsal gelişim süreci içinde yaratılan bütün maddesel değerlerle bunları yaratmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü; bir toplumu niteleyen öğelerin, toplumun duyuş, düşünüş birliğini sağlayan davranışların, düşünce ve sanat ürünlerinin bütünüdür.³⁵ Belli bir grubun paylaşılan inanç, değer, gelenek ve davranış örüntülerine verilen addır.³⁶ Bir başka tanıma göre ise; milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre yarattığı bütün dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve adetler toplamıdır.³⁷

Öteki, bizden farklı düşünen, inanan, davranan veya yaşayan; ötekileştirme ise bizden farklı düşünen, inanan, davranan ya da yaşayan kişi veya kişilere tahammülsüzlük³⁸ olarak tanımlanabilir. Öteki, her bir insanın kendisini diğerlerinden ayıran, kendine özgülüğü ve şüphe götürmez olan kimliği ifade eder. O, bu açıdan özgül olan, tektir.³⁹ Bir başka tanıma göre ise, belli bir konum veya varlığın karşıtı olan, kişinin kendi belirtisini oluşturan belirleyici faktörlerdir.⁴⁰

B-EMPATİK İLETİŞİM VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Empati, kişilerarası iletişimin vazgeçilmez unsurlarından biridir. İletişim, katılanların, bilgi/sembol üreterek birbirlerine ilettikleri ve bu iletileri anlamaya, yorumlamaya çalıştıkları bir süreçtir.⁴¹ İletişim, insanları birbirine bağlayan bir bağ, bir toplum ürünüdür.⁴² İletişim, önce insanın kendisiyle başlar. Kendisiyle barışık olan, kendisiyle iletişimi sağlıklı olan birinin, çevresiyle de iletişiminin sağlıklı olabilmesi mümkündür. Bireyin kendisini tanıması, kabiliyet ve yeteneklerini diğer anlamıyla imkan ve sınırlarını bilmesi, sorumluluk alabilme gibi değerler, "özbilinç" ile direk bağlantılıdır.⁴³ Empatik iletişim de kişi, duygularına ne kadar açıksa, farklı/öteki olanın hislerini anlamayı da o kadar iyi becerir.⁴⁴ Empatik iletişim becerileri açısından Kur'an incelendiğinde, Allah'ın, insanoğlunun hem maddi hem de manevi yönünün gelişimine dikkat çektiğini

³⁵ Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, s.542. Kültürle ilgili olarak detaylı bilgi için bkz: Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve kültür*, Boyut Yayınları, İstanbul-2013.

³⁶ Shelley, E. Taylor - Peplau, Anne Letitia- ve dğr., *Sosyal Psikoloji*, Çev: Dönmez, Ali, Ankara-2010, s.537.

³⁷ Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul-1948, s.7.

³⁸ Günay, "Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü", *a.g.m.*, s.51.

³⁹ Ziebertz, Hans-Georg, "Çokkültürlü Bir Toplumda Din Eğitimi", *Çokkültürlülük, Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Edt. Kaymakcan, Recep, İstanbul-2006, s.161.

⁴⁰ Cevizci, *a.g.e.*, s.258.

⁴¹ Dökmen, *a.g.e.*, s.321.

⁴² Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev: Yörükcan, Ayda, İstanbul-2003, s.48.

⁴³ Yeşil Yaprak, Binnur, "Duygusal Zekâ ve Eğitim Açısından Doğurguları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 25, Kış-2001, s.141.

⁴⁴ Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, Çev. Seçkin Yüksel, Banu, İstanbul-1998, s.126.

görmekteyiz. Buradaki amaç, kişinin önce kendini tanımasını sağlayarak sonra Rabbini tanımasına vesile olmaktır. *“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir yapışkan döllenen yumurta hücrelerinden yarattı. Oku! Çünkü Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, insana kalemi kullanmayı öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti.”*⁴⁵

Kişilerarası iletişimin en önemli aracı dildir. Dil, bir kültür varlığı olarak insanın yarattığı en önemli iletişim aracı olup üretilen düşünceler kelimeler halinde dile yansır. İletişim kavramının dört ögesi vardır. Bunlar; mesajı veren (mesajın kaynağı), mesajı alan, mesajın kendisi, iletişim ortamı ve geri bildirimdir. Burada etkileyen (kaynak) ve etkilenen (alıcı) iletişim sürecinin iki tarafıdır.⁴⁶ İletişimde amaç, iletişimin en önemli öğelerinden biri olan mesajın alıcıya ulaştırılmasıdır. Mesajın ifade aracı yukarıda söylediğimiz gibi, dildir. ⁴⁷ Ayrıca, iletişim sürecinin bir bütün olarak tamamlanabilmesi için muhatap tarafından geri bildirim yapılmalıdır.

Empati kurma sürecinde karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini tam olarak anlasak bile, eğer karşı tarafa onu anladığımızı gösteren, sözlü ya da sözsüz bir geri bildirimde bulunmazsak, empati kurma sürecini tamamlamış sayılmayız. Diğer bir ifadeyle, sağlıklı bir iletişimde olduğu gibi empati kurma sürecinin tamamlanması için, empatik anlayışımızı karşı tarafa yansıtmalıyız. Bu yansıtma, iletişimin aracı olan dil ve dilimizden dökülen kelimeler aracılığıyla olabileceği gibi, yüzümüzü ve bedenimizi kullanarak da “öteki”ne onu anladığımızı ifade edebiliriz.

Başarılı bir empatik iletişim süreci için kişinin öncelikle kendine odaklanmaktan vazgeçip, karşıdaki insanı gözlemeye, onun duygu ve düşüncelerini algılamaya çalışması gerekir.⁴⁸ Yalnızca kendi duygu ve düşüncelerine, gereksinimlerine odaklanan, dünyanın merkezine kendini koyan, yalnızca diğer kişiye neler söyleyeceğine ilişkin çaba harcayan ve dikkatini bu yönde toplayan bir kişi, empatik olamaz. Bu nedenle empatik bir iletişimde “başkalarının gereksinimlerine duyarlı” olmak büyük bir önem arz etmektedir.⁴⁹

Kişinin, empatik iletişim becerisini kazanması için sahip olması gereken temel özellikler şunlardır:

⁴⁵ Alak 96/1-6

⁴⁶ İletişimin dört ögesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, İstanbul-1999, s.180-209.

⁴⁷ Usta, Mustafa, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Etkileşme Sorunları*, İstanbul-2001, s.52.

⁴⁸ Çamdibi, Hasan Mahmut, *Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri*, İstanbul-2014, s.123.

⁴⁹ Önder, Alev, *Ailede İletişim Konuşarak ve Dinleyerek Anlaşalım*, İstanbul-2007, s.33.

1-İnsan hayatının devamı için gerekli olan temel ihtiyaçların karşılanması. Temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bir bireyin empati kurarak başkalarının gereksinimlerine odaklanması, onları fark edebilmesi güçtür.⁵⁰

2-Etkili/iyi bir dinleyici olmak. İyi bir empatik iletişimin temel niteliklerinden biri, kişinin iyi bir dinleyici olmasıdır. Çevresindeki diğer insanlardan gelen mesajları, onların bakış açısıyla doğru olarak algılayabilmesi ve uygun tepkileri verebilmesi, insanın iyi bir dinleyici olmasıyla ilişkilidir.⁵¹ Etkin dinleme, bireyler arası iletişim sürecinde bir güven ve huzur ortamı yaratır. Bu durum karşımızdaki kişinin üstü örtülü düşünce ve duygularını ortaya çıkararak bireylerin birbirlerini tanımalarını sağlar.⁵² Farklı iki taraf arasında ki güven, tarafların birbirine yaklaşması ve tatmin olması açısından son derece önemlidir. Karşılıklı güven, hızlı bir anlaşma ve tanışma sürecini beraberinde getirerek başarılı bir sosyal etki oluşturacaktır. Sosyokültürel farklılığın yoğun olduğu toplumlarda bireylerdeki güven duygusu ne kadar yüksekse, tarafların birbirlerinden olumlu etkilenme oranının da o nispette artacağını söyleyebiliriz. Bu durum, farklılıkların birbirlerini doğru bir şekilde anlamlandırarak güçlü bir şekilde anlaşmalarını sağlayacaktır.⁵³

3-Başkalarının, kişi ile empati kurması, bireyin başka insanlarla empatik iletişim kurmasını kolaylaştırır. Söz konusu başkaları, sokaktaki insanlar ve içinde yaşadığı toplumsal sistemin kendisi olabilir.

4-Empatik iletişimde duygusal tatmin, içsel uyum önemlidir. Zira duygusal açıdan örselenmiş, psikolojik olarak kendi uyumunu sağlamaya çalışan bir kişinin, başkaları ile empati kurması güçtür. Böyle bir kişi, kendi enerjisini korku ve kaygılarını hafifletme çabalarına yöneltmiş olabilir. Korku, insan davranışlarında önemli bir güdüdür. Birey sürekli olarak korkularla iç içe bulunur. Hastalık, kaza, başarısızlık ve ölüm korkusu gibi. Aslında korku insanın kendisini zarar verici durumlardan koruması, bedensel, ruhsal, toplumsal durumunu, rolünü, yerini kollaması, denge ve düzen içinde sürdürmesi, uyumunu sağlaması için gerekli bir duygudur. Dolayısıyla yararlıdır.⁵⁴ Duyguların yararlı olmayana ise; içsel denge ve uyumu bozan, aşırı, az veya duygunun tamamen inkar edilmesi durumudur.

Dolayısıyla, duygusal yoğunluğun dengesizliği faktörüne ek olarak "duygunun inkârı" gibi bir durumda empatik iletişimi engelleyebilir. Diğer bir ifadeyle, öteki/farklı olana karşı bir şey hissetmeme durumudur. Duygunun inkârını anlamak için öncelikle hissin, iç beden kaynaklı bir hareket ya da olay algısı olarak tanımlanması gerekir. Böyle bir oluşum yoksa his de yoktur, çünkü

⁵⁰ Önder, *a.g.e.*, s.34.

⁵¹ Önder, *a.g.e.*, s.45.

⁵² Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden insan insana*, İstanbul-1995, s.190.

⁵³ Akil, Hüseyin, *Ben ve Öteki*, İstanbul-2010, s.29.

⁵⁴ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, İstanbul-2003, s.81,82.

algılanabilecek bir şey yoktur. Eğer bir insan, kolunu beş dakika boyunca havada asılı tutarsa kolu uyuşur ve kişi kolunu hissetmez. Tekrar hissedebilmesi için kolunu sallaması gerekir. Yani bir insan hareketsiz kalarak kendisini hissizleştirebilir. Bu durum özellikle narsis nevroitiklerde gözükmektedir. Narsis kişiler, etkilerin ve hareketlerin bilince ulaşmasını engelleyerek algı fonksiyonunu kapatırlar. Bu da, duygu ve hissin inkar edildiği pozisyonudur. Yani, kişinin kendisini bir ölüye dönüştürürcesine hissizleştirerek, acıya karşı duyarsızlaşması durumudur.⁵⁵ Narsisistlerin karakteristiği olan duygunun inkârı problemi, kendisini en çok diğer insanlara karşı olan davranışlarda gösterir. Başkalarına karşı duyarsız, merhametsiz, istismarcı, sadist ya da yıkıcı olabilirler. Çünkü diğer insanların fedakârlıklarına ya da duygularına karşı duyarsızdırlar. Diğer insanların ruh halini veya duygularını anlama yeteneği olan duygudaşlık, onlar için bir yankılama fonksiyonudur. Başka bir insanın üzüntüsünü hissedebiliriz, çünkü bizi de üzer; başkasının neşesini paylaşıyoruz çünkü bu, bizim içimizde de güzel duygular ve sevinç uyandırır. Ancak üzüntü veya sevinç hissetmekten yoksunsak ya da duygularımızın inkârı söz konusuysa başka insanların bu tür duygularına tepki veremeyiz.⁵⁶

Narsisizm ve kibir kavramları; duygunun inkârı, merhametsiz, duyarsız olma, kendini dev aynasında görme ve özellikle bu tutumlarını diğer insanlara davranışlarıyla göstermeleri açısından yakın bir ilişki içerisindedir.⁵⁷ *“Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme(uzaklaşma) ve yeryüzünde (yüzünü ekşiterek, buruşturarak)böbürlenerek yürüme! Zira Allah, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez. “Yürüyüşünde ölçülü ve dengeli ol, sesini alçalt!..”⁵⁸* Kur’an’a göre kibir; insanın dünyevileşmesi, aynı zamanda ruh köküne, yani kutsala ve öteye yabancılaşmasıdır.⁵⁹ Peki, “İnsan ne zaman kibir duygusuna kapılır?” diye bir soru sorarsak, “insan hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı ve kendi kendine yeterli olduğu düşüncesine kapılınca” şeklinde cevaplandırabiliriz. Zira azgınlığın ve kibrin davranışlardaki belirtilerinden biri de kimseye ihtiyaç hissetmemektir.⁶⁰ Bu yüzden Narsisizm ve kibrin Kur’an’daki modeli olan Firavun *“Ben sizin en yüce Rabbinizim!”⁶¹* demiştir. Zira hiç bir şeye ihtiyacı olmayan sadece “Rab” olabilir. Burada muhtaç olmama düşüncesi sebep; ilahlık iddiasında bulunmak ise sonuç olmaktadır. Narsis kişilik, şahsiyetteki kibir ya da duyguların tamamen inkârı, insanı kendine, yaratıcısına ve diğer insanlara karşı

⁵⁵ Lowen, Alexander, *Narsisizm Gerçek Benliğin İnkârı*, Çev: Çetin, Tamer, İstanbul-2013, s.64.

⁵⁶ Lowen, *a.g.e.*, s.65.

⁵⁷ Kendini büyük görme tavrı ile ilgili olarak bkz: İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul-1997, s.193-206.

⁵⁸ Lokman 31/18-19

⁵⁹ İslamoğlu, Mustafa *Eğitim Yazıları*, İstanbul-2010, s.55.

⁶⁰ Bayraklı, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, İstanbul-2002, s.124,125.

⁶¹ Nazi’at 79/23-24

yabancılaştırarak hissizleştirmekte ve bu şekilde empatik iletişimi de engellemektedir.

Bireyin narsis ve benzeri duygusal sorunların üstesinden gelerek, paylaşma, yardımlaşma, merhamet, kendini başkasının yerine koyma, olayları başkasının gözüyle değerlendirme, hissetme ve anlamlandırma gibi değerleri kazanması ve empati duygusunu geliştirmesi için içsel ve fizikötesi bir deneyimin varlığına ihtiyacı vardır.⁶² Bu ihtiyacı da ancak tevhid inancı, Allah'a olan bağlılık giderebilir. Zira Allah'a olan bağlılık, insandaki duygu inkârının önüne geçerek kibir, narsisizm, içsel uyumsuzluk ve dengesizlik vb. empatik iletişim engellerini ortadan kaldıracaktır.

Bu nokta da din eğitimi aracılığıyla empatik iletişimi bireye kazandırma sürecinde, duygu eğitimi son derece önem arz etmektedir. Zira duygu eğitimi, empatik iletişim becerisini bireye kazandırırken sosyokültürel farklılıkları da doğru anlamlandırma da yardımcı olacaktır. Kur'an-ı Kerim'in bu konuda ki tutumu ve metodu incelendiğinde, insan psikolojisindeki mevcut sevgi ve korku⁶³ potansiyeli çerçevesinde hareket edildiği, salt sevgi ya da korku merkezli bir din anlayışı yerine, sevgi-korku dengesinde içsel uyumun ön plana çıkarıldığı bir din anlayışı sunulduğu tespit edilmektedir.⁶⁴ Kur'an-ı Kerim, empatik iletişimi engelleyen, bireydeki içsel uyumsuzluk ve dengesizlik temelli problemlerin çözülmesi ve dengeli bir hal almasının reçetesini; beraberlik, görme, işitme, tevekkül ve sabır⁶⁵ kavramlarını dile getirerek sunmaktadır. Özellikle duygu eğitimini, "zekât, infak, hac, namaz vb." ibadetler aracılığıyla destekleyerek bireyde empatik becerinin temelleri olan "sevgi, merhamet, paylaşma, yardımlaşma, af gibi" kavramları ön plana çıkarmakta ve bu şekilde bireyin manevi dünyasını eğitmektedir.

Pratik dini davranış şekillerinden namaz ibadeti, camide aynı safta omuz omuza birlikte yerine getirildiğinde, inananların kendi içlerinde, sosyokültürel farklılıkları bir kenara bırakarak aynı duygular ve tam bir bağlılıkla yaratıcının huzurunda durmasını sağlamaktadır.⁶⁶ Hac ibadeti ise; birlikte icra edilen ve empati duygusunu besleyen dünyanın en kalabalık dini ibadetlerinden biridir. Kutsal topraklarda bir araya gelen milyonlarca müslüman aynı kıyafetlerle, bütün farklılıkları eriten bir atmosferde birlikte ibadet etme tecrübesini yaşamaktadır.

⁶² Ayhan, Halis ve dğr, *Din ve Ahlak Eğitime Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul-2004, s.17.

⁶³ Korku ve endişe ile ilgili daha geniş bir bilgi için bkz: Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev: Yörükan, Ayda, Kültür Yayınları, İstanbul-2003, s.281-283.

⁶⁴ Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul-2001, s.300; Geniş bilgi için bkz. Arpaguş, Hatice Kelpetin, *İman Açısından Kur'an-ı Kerim'de Sevgi ve Korku* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi,1992.

⁶⁵ Ta'ha 20/46

⁶⁶ Cemaatle namaz olgusu hakkında detaylı bilgi için bkz: Yıldız, Abdullah, "Namaz: Tevhid İnancının Pratiği", *İslam'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Erul, Bünyamin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2007. s.269-284.

Bu şekilde hac ibadeti, dünyanın farklı coğrafyalarından gelen ve sosyokültürel açıdan farklı olan ama inançta bir olan Müslümanları bir araya getirerek birleştirmekte ve “ümme” bilincini⁶⁷ oluşturmaktadır. Maddi bir boyutu olan zekat ibadetine baktığımızda ise o, toplumdaki varlıklı ve zengin kimseleri, muhtaç kimselere duyarsız kalmaktan uzak tutan bir köprüdür.⁶⁸ Bu ibadet, bireyde, ihtiyaç sahibi insanların halini anlama bilincini geliştirmesi açısından empati duygusunu beslemede oldukça etkili bir pratik olmakla birlikte, tarafların birbirlerine karşı besledikleri hor görme, küçümseme, kıskançlık vb. kötü duyguların ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilecek bir özellik arz etmektedir.⁶⁹ Kur’an-ı Kerim bu şekilde pratik dini davranışlar üzerinden empati kavramına dolaylı vurgu yaparak sosyokültürel farklılıklarımızı anlamlandırmakta ve ibadetler üzerinden empatik beceriyi besleyerek insanlar arasında sağlıklı bir iletişim ortamı oluşturmaktadır.

C-EMPATİK YAKLAŞIM AÇISINDAN KUR’AN-I KERİM’İN SOSYO-KÜLTÜREL FARKLILIKLARA/ÖTEKİNE YAKLAŞIMI

İnsan ilişkilerine büyük önem veren ve bunu bünyesinde konu edinen Kur’an, evrensel değerler üzerinden verdiği mesajlar aracılığıyla, farklılıkların hayatın özü olduğuna dikkat çekmektedir. İslam, kabile ayrılıklarına dayalı, köle-efendi sınıflamasının hakim olduğu putperest bir toplumdaki inananların kardeşliğine ve inanın inanmanın bütün insanların Allah’a ait olmakla korunup yaşatılması gerektiğine dayalı, yeni bir toplum oluşturmuştur. Kur’an-ı Kerim’de özellikle din, dil, ırk, cinsiyet vb. kaynaklı farklılıklar, Allah’ın varlığının bir delili olarak ifade edilmektedir.⁷⁰ Bu şekilde Yüce Allah, insanın insan olmasından kaynaklanan evrensel temel hakları gündeme getirerek küreselleşen dünyada kendisi için istediğini, öteki/diğer insanlar içinde isteyen bir inançla hareket eden bir anlayışa dikkat çekerek, birlikte yaşama bilincine vurgu yapmaktadır. Kur’an-ı Kerim açık seçik bir şekilde dinsel özgürlüğe, farklılığa ve dinsel çoğulculuğa hak tanıyan bir kitaptır.⁷¹ Dinsel özgürlük ve sosyokültürel farklılıkları; inanç özgürlüğü, hayat hakkı, fitnat, eşitlik, hukukun üstünlüğü, adalet kavramı bağlamında suçun ferdiliği ve özel hayatın gizliliği gibi evrensel değerlere yönelik söylemleriyle anlamlandırmaktadır.

Evrensel değerler, kişinin maddi ve manevi varlığı ile yakından ilgili olup; gerçekçi bir sebep olmadıkça kısıtlanamaz, engellenemez ve bu değerlerden

⁶⁷ Hac ibadetinin ümmet bilinci oluşumuna etkisi hakkında bkz: Şeker, Mehmet, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2012. s.100-105.

⁶⁸ Akyüz, İsmail, “İslam’da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 25-I, Summer 2014, s.479.

⁷⁰ Bilgin, “İslam’da Ötekine Bakış”, *a.g.m.*, s.12.

⁷¹ Günay, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, *a.g.m.*, s.53.

mahrum bırakılmaz. Zira evrensel değerler, şahsiyetinin gelişmesine yardımcı olur, ona kendi varlığını hissetme, koruma ve emin yaşama garantisi sağlar.⁷² Bu vesile ile söz konusu evrensel değerlerin açıklanmasının, "sosyokültürel farklılıklara/ötekine karşı Kur'an perspektifinde nasıl bir yaklaşım içerisinde olmalıyız?" sorusuna bir cevap niteliği taşıyarak sosyo-kültürel farklılıkları doğru bir şekilde anlamlandırmamıza da yardımcı olacaktır.

1-Hayat Hakkı

Yüce Allah bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmeye denk tutarak insan hayatına ne kadar büyük bir değer verdiğini ifade etmektedir. Bir insanın hayat hakkını, bütün bir insanlık kadar önemseyerek insan haklarının temelini, hayat hakkı üzerine kurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hayat hakkı, hakların başında yer alarak diğer haklar onun üzerine kurulmuştur. Varlık alemine gelen her yaratığın bir görevi ve bu görevine göre de bir önemi vardır. İlahi plandan süzülüp var olma şerefine ulaşan her varlık, varlığını sürdürme hakkını elde etmiş demektir.⁷³ Kur'an, can taşıyan hiçbir varlığa kıyılmamasını istemektedir.

"...Allah'ın yasak ettiği cana haksız yere kıymazlar..."⁷⁴, "...Kim haksız yere bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur..."⁷⁵

Kur'an hayat hakkını daha da ileri götürerek anne karnındaki döllenmeye kadar indirebilmektedir. Sayısı kestirilemeyen spermin yumurtaya ulaşma faaliyeti, hayat hakkını kazanmaya yönelik mucizevi bir yarıştır. Bu buluşmadan sonra, onlardan meydana gelecek insan yavrusuna müdahale etmek, ilahi kaderi engellemeye kalkışmaktır.⁷⁶ *"Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizinde rızkınızı veririz. Onları öldürmek, gerçekten büyük bir suç ve günahıdır."*⁷⁷ Yüce Allah, doğum sonrası çocukluk dönemine de dikkat çekerek bazı nedenlerden dolayı çocuklarını öldürenleri anlatmakta ve bu işin kötülüğüne dikkat çekmektedir. Özellikle bireyselliğin, farklılaşmanın ve yalnızlığın arttığı dünyamızda da çocuklar sokağa terk edilmekte, sahipsiz kalmaları yüzünden hayatları yok olmaktadır.⁷⁸ *"Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle toprağa gömüldüğü sorulduğunda."*⁷⁹

Bu nokta da insanoğlunun hayat hakkına olan tecavüzce yaklaşımının, onun yaratılışında olan kan akıtma özelliğinden geldiğini ifade etmeliyiz. Yüce Allah, insanı yaratırken onun tabiatına kan dökme özelliğini de koymuştur. *"Rabbin*

⁷² Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara-2006, s.97.

⁷³ Bayraklı, Bayraktar, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, İstanbul-2000, s.133., Armağan, *a.g.e.*, s.97.

⁷⁴ Furkan 25/68

⁷⁵ Maide 5/32 Diğer ayetler için bknz: Nisa 4/93, En'am 6/151

⁷⁶ Bayraklı, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, s.138.

⁷⁷ İsra 17/31

⁷⁸ Bayraklı, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, s.140.

⁷⁹ Tekvir 81/ 8-9

meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği vakit melekler, “Biz seni överek anarken ve yüceltip dururken, orada fesat çıkaracak, kan dökcek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” diye cevap verdi.”⁸⁰ Mesele, bu kan dökme özelliğini nasıl kontrol altına alacağımızdır. Şöyle ki, insan tabiatında var olan bu kan dökme özelliğini, bilgi yoluyla kontrol altına alabiliriz. Yüce Allah, Hz. Âdem’e kendi iç dürtülerini, kendini kötü davranışlara iten duygularını kontrol etme bilgisini öğrettiğini, yukarıda ki ayette ifade etmektedir.⁸¹ Bilginin olmadığı yerde; kavga, sosyal hastalık, ölüm ve kan vardır. Bu nokta da bilgi, yarı buçuk bilgi olmamalıdır. İnsanın zihniyle beraber aynı zamanda kalbine ve benliğine hitap eden bir bilgi türü olmalıdır. İnsanı, hürmete, olgunluğa ve dünyayı sevgi dolu kollarla ve gönüllerle kucaklaşmaya götüren bir bilgi olmalıdır. İnsanın duygularını eğiten, empatik anlayışını artıran ve tüm yaratılanların ilahi bir eser olduğunu bildiren bir bilgi olmalıdır. Birbirini boğazlayan, birbirinin canına kıyan ve birbirine farklılıklarından dolayı hayat hakkı tanımayan insanlar, tahsilli olsalarda bilgili niteliğinde sayılmazlar. İnsanlara aktardığımız bilgiler; iyiyi, doğruyu ve güzeli anlatmalı, empatik anlayışın değerleri olan; kardeşlik, birlik, sevgi, tahammül, barış ve saygıyı kucaklamalıdır. Bir insanla bütün insanlık arasında fark yoktur. Bir insanın değeri, bütün insanlığı kapsamaktadır.⁸² “İslam öldürmeye değil, hayata çağırır.”⁸³ Onun içindir ki Kur’an-ı Kerim, empatik bir yaklaşımla bir insanın değerini öğretirken onu bütün insanlıkla mukayese etmektedir.

Bu şekilde Yüce Allah, küreselleşen ve farklılıkların arttığı günümüz dünyasında birlikte yaşama bilincinin oluşması için Müslümanları hayat hakkı konusunda eğitime tabi tutarak farklılıklarımızdan kaynaklanan nedenlerden dolayı cana kıymamamız noktasında bizleri uyarmakta ve bu şekilde hayat hakkı üzerinden sosyokültürel farklılıklarımızı anlamlandırmaktadır.

2-İnanç Özgürlüğü

İslam dini ve onun ana kitabı Kur’an-ı Kerim insanları İslam’a girmek için zorlamamış, kimseye de böyle bir hak tanımamıştır. “Dinde zorlama yoktur...”⁸⁴ De ki: “Ey İnsanlar! Size Rabbinizden hak olan Kur’ân gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim.”⁸⁵ “Eğer Rabbin dileyseydi,

⁸⁰ Bakara 2/30

⁸¹ Bakara 2/31

⁸² Bayraklı, Bayraktar, *Ayetler Işığında İman, İbadet ve Ahlak Üzerine Sohbetler*, İstanbul-2000, s.132,133.

⁸³ Bulaç, Ali, *İslam ve Fanatizm*, İstanbul-1993, s.42.

⁸⁴ Bakara 2/256

⁸⁵ Yunus 10/108

yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?"⁸⁶

Bu ayetler insan iradesinin özgürlüğüne ve yaptığı tercihlerin sorumlusu olduğuna işaret etmektedir. Özellikle, insanın yaptığı tercihlerin durumuna ve sonucuna göre mükâfat ya da ceza göreceğini ifade ederek Müslümanların öteki/farklı olanla iletişimlerinde sadece onlara doğru yola rehberlik etme ve öğüt verilebileceğini; tercih hakkının ise, insanın özgür iradesine bırakıldığını ortaya koymaktadır.⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'e göre birlikte yaşama bilincinin gelişmesi; din ve vicdan hürriyetinin temel unsurları olan iman etme, bağlı bulunduğu dinin esaslarına göre amel etme, onu öğrenme, öğretme, emir ve yasaklarına riayet etme gibi, doğal özgürlüklerin yaşatılmasından geçmektedir.⁸⁸

İster Müslüman olsun ister olmasın, herhangi bir dine mensup olsun veya olmasın, hiçbir birey; doğduğu, yaşadığı ülkenin siyasal yaşamından uzaklaştırılmaz. Seçtikleri hukuk sistemi onlar için geçerli olduğu gibi, hiçbir ateist, Yahudi ya da Hıristiyan, Müslüman gibi yaşamaya zorlanamaz. Müslümanların söz sahibi olduğu toplumlarda Müslüman olmayanların örgütlenme, kendi inanç ve kültürlerini yaşamaya hakkı olduğu kadar, Müslüman olmayanların söz sahibi olduğu coğrafyalarda da Müslümanların, örgütlenme, kendi inanç ve kültürlerini yaşama hakkı olmalıdır. Bunun dışında geliştirilen özgürlükten uzak tek tipçi yapıları halkın üzerinden egemen kılmaya çalışmak yaratılıştan kaynaklanan farklılıklarımızı görmemezlikten gelmek olacaktır.⁸⁹ Bu ise Kur'an'ın farklılıklara verdiği değerlere ters düşmektedir.

3- Fıtrat ve Eşitlik

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de yaratılışı niteleyen temel kavram olarak fıtrat kavramına dikkat çekerek bu kavram üzerinden insanların yaratılıştaki eşit olduğu vurgusunu yapar. *"Böylece sen, bâtıl olan her şeyden arınmış olarak, yüzünü kararlı bir şekilde Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı doğa/fıtrat kanununa/ dine çevir! Allah'ın, insanın doğasına yerleştirdiği fıtrata uygun davran ki, Allah'ın yaratmasında bir değişime meydan verilmesin. Bu, gerçek dinin amacıdır; fakat insanların çoğu bilmez."*⁹⁰ Kur'an'a göre insan, en güzel şekilde yaratılmış olup yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Allah'ın halifesi insan, kainat önünde bir mahkum değil, aksine kainata hakim bir varlıktır.⁹¹ Allah, insana ruhundan üflemiştir.

⁸⁶ Yunus 10/99, Diğer ayetler için bkz: Rum 30/22, Kehf 18/29, Mü'min 40/40, Kasas 28/56, Kafirun 109/6

⁸⁷ Atay, Hüseyin, "İslam'da Olgun İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, C.15, s.155,156.

⁸⁸ Karaman, Fikret, *Din ve Sosyal Hayat*, Ankara-2011, s.283.

⁸⁹ Bulaç, a.g.e., s.164,165.

⁹⁰ Rum 30/30

⁹¹ Öztürk, Yaşar Nuri, "Bir Fıtrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, İstanbul,1993, s.273.

Özellikle, birçok ayette “Ey insanlar” ve “Âdemoğulları” gibi ortak ifadeleri kullanması, farklılıklarımızın ötesinde yaratılıştaki birlikteliğe ne kadar önem verdiğini göstermektedir. “*Andolsun, insanı en güzel biçimde yaratırız.*”⁹² “*Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği vakit melekler, “Biz seni överek anarken ve yüceltip dururken, orada fesat çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” diye cevap verdi.*”⁹³ “*Andolsun, biz Âdemoğulları’nı şan ve şeref sahibi kıldık...*”⁹⁴ “*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!*”⁹⁵

İnsan fitratının İslam’a yatkın olduğu ve kalıtım yoluyla bazı fiziksel ve zihinsel özelliklerin fitrattaki varlığı söz konusuysa da temelde fitrat; yansız ve objektiftir. Fitrat kanunu, bütün insan ve canlıların ortak adıdır.⁹⁶ Çocuk dünyaya geldiğinde Müslüman ya da kâfir olduğunu akledecek durumda değildir.⁹⁷ “*Siz hiçbir şey bilmezken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.*”⁹⁸ İlerleyen süreçte aile ve eğitim çocuğun inancını belirlemede ve bu şekilde sosyokültürel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. İnsanın tercihi dışında (aile ve eğitimin etkisi) gelişen bu sürecin, empatik anlayışla okunması farklılıklarımızı anlamlandırmamızı kolaylaştıracaktır. Zira “ben ve öteki” ayrımını yapmadan önce, ötekiyle empati kurmalı, “ben ve öteki” ayrımının fitrat, dünyaya geldiğimiz aile ve içinde yaşadığımız kültüre bağlı olarak aldığımız eğitimle meydana geldiğini ya da en azından yakından bir ilişkisi olduğu gerçeğini, diğer bir ifadeyle “kader” kavramını unutmamalıyız.

Kur’an; dilsel, dinsel, ırksal ve sosyo-kültürel farklılıkların yaratılışın özünde olduğunu vurgulayarak bu farklılıkların birer tanışma, kaynaşma (tearuf bilinci)⁹⁹ ile beraber toplumların birlikte yaşama ve gelişmesi için birer araç olarak kabul eder. Özellikle, Âdem-Havva nesline vurgu yaparak sosyokültürel farklılıkların yaratılıştan kaynaklandığını ifade eder. Tüm insanlar ortak atadan gelmeleri sebebiyle aynı insani özelliklere sahiptirler. Âdem ve Havva nesline yapılan vurgunun amacı ortak insan tabiatına vurgu yapmaktır.¹⁰⁰ İnsanların; cinsiyet, dil, ırk, renk, kavim vb. açılardan farklı yaratıldığına işaret eden ayetler modern küresel dünyada Müslüman bireyin sosyokültürel farklılıklar/öteki hakkında nasıl bir perspektife sahip olması gerektiğini özetlemektedir.

⁹² Tin 95/4

⁹³ Bakara 2/30

⁹⁴ İsrâ 17/70

⁹⁵ Hicr 15/29

⁹⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Kur’an’da Değişim Gelişim Ve Kalite Kavramları*, İstanbul-1999, s.176.

⁹⁷ Okumuşlar, Muhiddin, *Fitrattan Dine*, Konya-2002, s.34.

⁹⁸ Nahl 16/78

⁹⁹ Tearuf bilinci ile ilgili olarak bkz: Cebeci, Suat, “Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Kutlu Doğum Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Yayın No: 377, Ankara-2002, s.458-459.

¹⁰⁰ Aydın, Muhammed Şevki, *a.g.e.*, s.50.

"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, Allah'a en çok saygı duyanınızdır. Allah her şeyi bilendir; her şeyden haberdar olandır."¹⁰¹ "Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat O, dileyeni saptırır, dileyeni de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan elbette sorgulanacaksınız."¹⁰² Bu ayetlerden hareketle insan fitratını temel alan bir yaklaşımla, sosyokültürel farklılıkları anlamlandırma ve birlikte yaşama bilincini geliştirmede birtakım ilke ve kaideler oluşturulabilir. Bu nokta da Kur'an-ı Kerim, farklılıkların bir uzlaşısı içerisinde iyilikte yarışma bilincine ulaşmasını istemektedir.¹⁰³ "Herkesin yöneldiği bir yönü/gayesi vardır. Siz hayır işlerinde yarışınız. Nerede olursanız olunuz, sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz ki Allah'ın gücü her şeye yeter."¹⁰⁴ "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde_yarışın."¹⁰⁵ Bu ayetler vasıtasıyla, insan ve toplumlar arası farklılıkların birbirlerine üstünlük sağlamada bir araç olmadığına, aksine, insan fitratına bakıldığında bütün insanların eşit olduğuna vurgu yapılarak ortak hedefin, iyilikte yarışma olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu vesile ile kimlik tanımlamalarının; rol ve statü ya da benzeri kavram ve farklılıklar üzerinden yapılmadığını ifade ederek Kur'an'ın eşitlik ilkesinin herkesi kapsadığını söyleyebiliriz.

4-Adalet/Hukukun Üstünlüğü

"Adl" kökünden gelen adalet "aralarını denk tesviye etmek, eşit muamele etmek"¹⁰⁶, sosyokültürel farkları bir kenara bırakarak ya da farklılıkları adaleti sağlamada bir ölçü kabul etmeden "hakkını haklıya, suçluya ise cezasını vermek"¹⁰⁷ manalarına gelmektedir. İslam'a göre insanlar mutlak manada kardeşirler. Bu kardeşlik ya din kardeşliği ya da hilkatte kardeşliktir. İnanç farklılıklarından dolayı dinde kardeş olmasalar da hilkatte kardeşirler. Kur'an bu nokta da hukukun üstünlüğüne vurgu yaparak hilkatte kardeşlerin¹⁰⁸ diğer bir ifadeyle, yaratılıştan bir; ama süreç içerisinde sosyokültürel olarak farklı olan/ötekinin hukukunu korumayı, adaleti sağlamayı amaç edinir.

"Adalet/Adl" kavramı aynı zamanda Allah'ın en güzel isimlerinden birisidir. "Çok adil olan" manasındadır. İslam'da adalet terimi; insanın, Allah, canlı varlıklar, tabiat ve insanlar (öteki) ile olan ilişkilerinin dayanacağı temelleri ve ilkeleri

¹⁰¹ Hucurat 49/13 Diğer ayetler için bkz: Rum 30/22

¹⁰² Nahl 16/93

¹⁰³ Aydın, Muhammed Şevki, *a.g.e.*, s.51,52.

¹⁰⁴ Bakara 2/148

¹⁰⁵ Maide 5/48

¹⁰⁶ Sarı, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul-1982, s.978.

¹⁰⁷ Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, İstanbul-1998, s.108.

¹⁰⁸ Öztürk, "Kur'an'a Göre Hukuk Devleti ve İnsan Hakları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, İstanbul-1999, s.23.

belirleyen bir kavram olup Allah'ın adaletli olması her hak sahibine önkoşulsuz, istisnasız hakkını vermesi,¹⁰⁹ varlıklara belirli ölçülerde kabiliyet ve imkânlar sunması, haksızları da belirli ölçülerde cezalandırmasıdır.¹¹⁰ Kur'an; adaletin tesisinde soy, sop, din, dil, ırk, cinsiyet birincil veya ikincil kimliklere bakmadan insanları hukuki bir şahsiyet kabul eder.¹¹¹ Adalet karşısında hukukun tanziminde her insan eşittir. Hukuk devleti bünyesinde bütün insanlar Allah'ın tanıdığı haklardan (evrensel değerlerden) faydalanırlar. Kur'an, adalet kavramı üzerinden; suçun ferdiliği ve özel hayatın dokunulmazlığına dikkat çekerken, sosyo-kültürel farkları adaletin tesisinde bir ölçü olarak da kabul etmez. Bilakis adalet kavramı üzerinden sosyokültürel farklılıkları anlamlandırarak "adalet" kavramını birlikte barış içerisinde yaşamının önkoşulu olduğunu ifade eder.

Kur'an perspektifinden baktığımız da herkes kanun önünde eşit olmalıdır. Hukuk önünde eşitlik evrensel bir değer arz etmektedir. Bunun manası, farklılıkları pas geçerek herkes için eşit olana odaklanmak ve eşit bir şekilde saygınlık istemektir.¹¹² Bu bağlamda adalet, farklılıkların ötesinde yaratılış birlikteliğinden hareket ederek, bir toplumda hayata geçirilen ilke, kaide, değer ve erdemlerin somutlaşmış şeklidir.¹¹³ Sosyokültürel farklılıkları anlamlandırmada ya da farklılıklara/ötekine has değer, ilke ve erdemlerin varlığını sürdürmesi sürecinde, adaletin önündeki en büyük engellerden biri ise, insandaki "ben" duygusudur. Bu "Ben" duygusu kişinin her şeyin merkezine kendini koymasını ifade etmekte olup, adalet kavramını zedeler. Zira "Ben" dışında olan "öteki" ise farklı olduğu için ona uygun değildir. Diğer bir ifadeyle "ben" bir anlamda "öteki"nin düşmanıdır. Tüm ötekilerin tiranı olma arzusundadır. Adalet ise tiranlığın, bencillik ve benmerkezciliğin karşısındadır. Adalet; sevgi ve empati duygusuyla yakın bir ilişki içerisinde olan başkasının haklarını ve kendisine has değerlerini, düşünme ve korumayı amaç edinen bir kavramdır. "Ben" ve bencilliğin ölçsüzlüğü karşısında denge ve ölçüyü sağlayan, herkese hakkını ne eksik ne fazla, tam verendir.¹¹⁴

*"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olunuz. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olunuz; bu takvânın ta kendisidir..."*¹¹⁵

Bu ayetler, yaratılıştan eşit olan ancak süreç içerisinde aile ve eğitim gibi çeşitli faktörlerden dolayı sosyo-kültürel açıdan farklılaşan insanoğlunun birbirleriyle olan ilişkilerinde hukukun objektifliğine¹¹⁶ vurgu yapmaktadır.

¹⁰⁹ Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul-1995, s.131.

¹¹⁰ Armağan, *a.g.e.*, s.87.

¹¹¹ Hökelekli, Hayati, *Psikoloji, Din, Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, İstanbul-2013, s.85.

¹¹² Ziebertz, "Çokkültürlü Bir Toplumda Din Eğitimi", *a.g.e.*, s.161.

¹¹³ Cevizci, *a.g.e.*, s.3.

¹¹⁴ Hökelekli, *a.g.e.*, s.85.

¹¹⁵ Maide 5/8 Diğer ayetler için bkz: Şura 42/15, Al-i İmran 3/18, Maide 5/42, Nisa 4/135.

¹¹⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul-2008, s.378.

Adaletin sağlanmasına hiçbir şey engel olmamalıdır. Yüce Allah; zengin fakir, yakın akraba, anne-baba gibi, insanla birinci derecede ilgili kavramlara dikkat çekerek her şeye rağmen mağdur ve mazlum olan kişinin yerine kendimizi koymamızı, mazlum olan kişi ile empati kurarak hiçbir nedenden dolayı adaletten sapmamamızı istemektedir. Sonuç olarak, sosyo-kültürel farklılıkları doğru anlamlandırmanın bir yolu da bütün din ve kültürlerde evrensel bir değer olan "adalet" kavramından geçtiğini ve insanlar arasında adaletle davranmanın hoşgörü, tolerans, uzlaşma ve birlikte yaşama bilincini geliştireceğini, özellikle, temel hak ve hürriyetlerden İslam ülkesindeki gayr-i Müslimlerinde faydalanabileceğini¹¹⁷ bu ayetlerden anlıyoruz.

D- BİREYDE EMPATİK ANLAYIŞIN GELİŞTİRİLMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

İnsanı yaratan Allah, onu başıboş bırakmamış, insanın nasıl eğitileceğinin ve yaratılışın en iyi durumuna nasıl getirileceğinin yollarını da göstermiştir. Bu bölümde duygu eğitimini direkt destekleyen özelde ise empatik beceriyi besleyen ve geliştiren iki temel faktör: Aile, din eğitimi ve metotlarına değineceğiz.

1- Din Eğitimi ve Metotları

Din eğitim ve öğretimi hiç şüphesiz genel eğitim ve öğretimin içinde yer almakta ve onun bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle onu genel eğitim ve öğretimden ayrı düşünmek mümkün değildir. Genel eğitim ve öğretim için söz konusu olan metotlar, din eğitimi ve öğretimi içinde geçerli bulunmaktadır.¹¹⁸

Din eğitimi ve öğretiminde kullanılan bazı metotların özellikle, bireyin duygularının eğitilmesi ve geliştirilmesinde kullanmanın ciddi faydalara vesile olacaktır. Ancak empati duygusunu geliştirmede faydalanılabilecek din eğitimi metotlarına geçmeden önce eğitim de "süreç ilkesi" bağlamında birkaç hususu ifade edilmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak bireyde empati merkezli bir davranış değişikliği meydana getirmek istiyorsak, eğitimde sıkça ifade edilen "süreç" kavramını dikkate almalıyız. İnsanın içsel uyum ve davranışlarında değişim ve gelişimin olması için zamana ihtiyaç vardır. İnsana ve toplumlara yeni alışkanlıklar, davranışlar ve yeni hayat tarzı yavaş yavaş, tedricen kazandırılmalıdır. İnsan ve toplumun eğitim aracılığıyla değişmesi bir anda olacak iş değildir. Bu değişim bir zaman meselesidir. Bu nedenle eğitim ve öğretim de bu değişim süreci, tedricilik olarak ifade edilip, bir metot olarak kullanılmaktadır. Tedricilik ise "vereceğimiz müfredatı, yapacağımız bir uygulamayı muhatabın durumuna göre belli bir zaman içinde vermek ve yapmak" demektir.¹¹⁹

¹¹⁷ Armağan, *a.g.e.*, s.85.

¹¹⁸ Kırca, Celal, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metotları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri,1988, Sayı:5, s.102,103.

¹¹⁹ Fersahoğlu, Yaşar, *İslam Eğitime Giriş*, İstanbul,2003, s.141.

Burada din eğitime, zihne dini bilgi verme aşamasında özel bir görev düşmektedir. Zira, din eğitimi vasıtasıyla kişinin başkalarını anlaması, kişilerarası münasebet kurması ve öteki ile bir araya gelmesi sadece zihne dini bilginin verilmesiyle mümkün görünmemektedir. Özellikle empati (duygudaşlık) denen olgunun insanoglunun duygusal yönüyle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu nedenle bilgi; duygu ve sezgilerimizi harekete geçirecek metot¹²⁰ ve metotlar aracılığıyla zihne verilmelidir. Bu bakış açısı yalnızca bilinç alanında değil aynı zamanda bilinçaltında da bulunan ve kullanılmadığında kaybolabilen duygu-düşünce, sezgi-duyum¹²¹ birlikteliğini de şuur alanına çıkaracaktır. Öğrenci, empati merkezli bir davranış gerçekleştirirken, o konu hakkındaki duygusal tecrübelerini de kullanmaktadır. Bunun için din eğitiminde, empati becerisinin kazanılması ve geliştirilmesi aşamasında sadece akla yönelik değil, kalp ve duyguları¹²² da içine alan bir eğitim süreci gözetilmelidir.

Bu vesile ile empati duygusunu geliştirmede duygu eğitimi direk destekleyen; İşbirliğine Dayalı Öğrenme-Öğretme Yaklaşımı, Rol Oynama (Drama), Gezi Gözlem, Örnek Olay İncelemesi, Küme Çalışması¹²³ yöntemlerinden faydalanılabilir. Söz konusu bu metotlar bireyde güven duygusu, yardımlaşma ve başkalarıyla iletişim kurma yeteneğini geliştirerek küreselleşen ve farklılıkların daha fazla hissedildiği günümüz dünyasında hoşgörü, saygı, sabır, başkalarını ve farklı olanı sevme, diğerkâmlık ve birlikte yaşama bilincini geliştirme ve sosyo-kültürel farklılıkları doğru anlamlandırmamıza büyük fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

2-Ailede Empati Eğitimi

İnsanın yaratılışından gelen birçok eğilim gibi, empati duygusu da fitrattan gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, her bireyin doğuştan empatiye yönelik bir yatkınlığı vardır. Kısmen içgüdüsel de kabul edilen bu yatkınlığın geliştirilmesi ya da körelmesi dış çevre koşullarına bağlıdır. Uygun çevre koşulları sağlandığında empatik beceriyi bireye kazandırabilir ve onu geliştirebiliriz. Zira empati öğrenilebilir davranış biçimlerinden olup, taklit ögesi ön plandadır.¹²⁴ Bu taklit ögesinin fonksiyonunu, aile kurumunda görmekteyiz.

Aile kurumunda, çocuk tarafından rollerin öğrenilmesi taklit ve özdeşim yoluyla gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle, aile, rollerin öğrenildiği bir ortamdır.

¹²⁰ Metot hakkında bilgi için bkz: Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul-2004, s.63.

¹²¹ Çamdibi, H.Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul-1994, s.75.

¹²² Tosun, *a.g.e.*, s.125.

¹²³ Detaylı bilgi için bkz: Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara,2009, s.50., Bozkaya, Tuğba Güler, *Din ve Ahlak Öğretiminde Drama Örnekleri*, Ankara-2011, s.3., Koç, Ahmet, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul-1999, s.191., Akınoğlu, Orhan ve Dğr., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Tan, Şeref, Ankara-2009, s.163., Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara-2007, s.224.

¹²⁴ Kasapoğlu, "Empati ve Sempatı Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler", *a.g.m.*, s.38.

Bu sebeple çocuğun, aile içerisinde diğer rollerle birlikte, dini rolleri de taklit ve özdeşim yoluyla öğrenmekte olduğunu söyleyebiliriz. Ailede verilen din eğitimi, çocuğun sosyalleşmesine birinci derece etki eden unsurlardan birisidir. Özellikle, duygusal davranışların önemli bir kısmının aile içerisinde ve erken yaşlarda öğrenildiği ve dini davranışların duygusal boyutunun ağırlıklı olduğu düşünülürse¹²⁵ -ki taklit sadece davranışlarda olmaz, çocuk tarafından ailede duygu ve heyecanlarda taklit edilir.¹²⁶ aile de empatik becerinin, taklit ve özdeşim yoluyla kazandırılması ve geliştirilmesinin önemi anlaşılacaktır. Sonuç olarak, "Duygusal gelişim doğuştan olup, öğrenmeye bağlıdır."¹²⁷ diyebiliriz. Zira, yapılan bazı araştırmalar, çocuğun 2-6 yaş arasında sevme, sayma, verme, alma, paylaşma, gibi empatik davranış, beceri ve değerleri kazandığını ve bu kazandıklarının ömür boyu kazandıklarının %30 nu, bazıları ise %90 oluşturduğunu ifade eder.¹²⁸

Aile içerisinde empatinin gelişim sürecinde, çocuğun aidiyet duygusunu geliştirmenin de önemli olduğunu ifade edelim. Özellikle kardeşleri olan çocuklar, onlarla olan ilişkisi sayesinde ait olma duygusunu geliştirirler.¹²⁹ Çocuk, aidiyet duygusuyla empatik beceriyi güçlendireceği gibi, aile de ki diğer bireylerle olan ilişkilerini de anlamlandırır. Birbirini anlama, hissetme ve olayları karşımızdaki kişinin gözüyle değerlendirme ya da duygudaşlığın ön şartı; tarafların karşılıklı olarak aidiyet hissiyle birlikte birbirlerini olumlu bir şekilde anlamlandırmasından geçer. Benzer bir durum sosyo-kültürel farklılıkların yoğun olduğu toplumlar içinde geçerlidir. Ortak gelecek çerçevesinde topluluk duygusunun gelişimi için, "aidiyet" duygusuyla beraber aynı zamanda taraflar birbirlerine "değer" de vermelidirler. Diğer bir ifadeyle, "Ben" ve "öteki"nin "sana değer veriyorum ve seninde bana değer verdiğine inanıyorum" demesidir.¹³⁰

a-Ailede Çocuğun Empati Duygusunu Geliştirmede Oyunun Yeri ve Önemi:

Oyunun çok farklı alanlara yönelik, çok farklı tanımlarını yapmak mümkündür. Farklı tanımlara girmeden şöyle genel bir tanım yapılabilir. Oyun belli bir amaca yönelik olan veya olmayan, kurallı ya da kuralsız gerçekleştirilen her durumda bireyin isteyerek ve zevk alarak yer aldığı fiziksel, bilişsel, dil, duygusal ve sosyal gelişimini etkileyen faaliyetlerdir. Oyun bir çocuğun bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı ve dengeli gelişimi için uyku ve beslenme kadar önemli

¹²⁵ Çocuğun duyguları ve temel ihtiyaçları hakkında detaylı bilgi için bkz: Selçuk, Mualla, *Çocuğun Din Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2005, s.54-59.

¹²⁶ Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara-2012, s.172,173., Peker, Hüseyin, "Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Esasları", *Diyanet Dergisi*, C.21, Sayı:1, 1985, s.22.

¹²⁷ Ergin, Hatice, "Duyusal Gelişim", *Gelişim Psikolojisi*, Edt: Ergin, Hatice - Armağan, S. Yıldız, Ankara-2010, s.143.

¹²⁸ Peker, Hüseyin, "Çocukları ve Gençleri Suça İten Faktörler", *Diyanet Dergisi*, C.27 Sayı:2, Ankara-1991, s. 83.

¹²⁹ Özen, Yener, *Saygı Eğitimi*, Ankara-2014, s.47,48.

¹³⁰ Yener, a.g.e., s.51.

bir ihtiyaçtır. Çocuk, oyun esnasında roller üstlenerek dünyayı kendi duygularıyla algılamaya çalışır. Birey oyun sayesinde yeteneklerini keşfeder. Kendi kendine düşünme ve karar vermeyi öğrenir. Empatik anlayış için önemli olan duygularını geliştirir. Özellikle kişiliğini başkalarının bulunduğu oyunlarla geliştirir ve bu şekilde başkalarına saygılı, dürüst olmayı, denetlenmeyi, diğer insanlarla işbirliği yapmayı, yani sosyal ve ahlaki davranışları öğrenir.¹³¹ Çocuk oyun vasıtasıyla yaşar ve hissederken aynı zamanda haz ve neşe de duyar.¹³²

Çocuğun eğitiminde ve özellikle duygularının gelişiminde oyunun özel bir yeri olduğuna Kur'an'ın "oyun" kavramına yer vermesinden anlıyoruz. Bu konuya ayette şöyle değinilmiştir: *"Ey babamız! Sana ne oldu? Yusuf (konusunda) bize emniyet etmiyorsun (güvenmiyorsun). Ve muhakkak ki; biz, onun iyiliğini isteyenleriz."* dediler. *Yarın onu bizimle gönder. Bol bol yesin ve oynasın. Ve muhakkak ki; biz, onu gerçekten muhafaza edenleriz.*¹³³ Görüldüğü üzere kardeşleri Hz. Yusuf'a izin alabilmek için geçerli bir mazeret olarak onun oyuna olan ihtiyacını öne sürmektedirler. Babası da çocuğun oyuna olan ihtiyacını kabul etmiş, ona izin vermiş, fakat aşırı oyunun tehlikesine (kurt yemesi sembolü ile) kardeşlerinin dikkatini çekmiştir. Demek ki oyun, çocuk için bir ihtiyaçtır. Bu nokta da ana-babalar hem çocuğun duygusal gelişimine katkısı hem zihinsel ve motor gelişiminin bir parçası olarak çocuğun oyunlarına zamana zaman iştirak etmelidirler. Çocukla oynamak ve bundan zevk almak için önce çocuğun fiziksel düzeyine inmeli, eşya ve olaylara onun bakış açısıyla bakmaya çalışmalıdır.¹³⁴ Bu tutum zamanla çocukta empati becerisinin gelişmesine faydalı olacağı gibi çocuk için hem eğlence hem de öğrenme olacaktır.

Bununla beraber oyun, arkadaş grupları içinde bazı davranışların yerleşmesine bazılarının da değişmesine etki eder. Grup içerisindeki görüş ayrılıkları tartışılıp düzeltilebilir. Eşit haklarla güçlerini deneyen çocuklar, oyunda sosyal ve ahlaki duygularını geliştirirler. Oyun esnasında nereye kadar gideceğini, başkalarına ne zaman yardım edeceğini öğrenir. Oyun yoluyla ben ve başkası kavramlarını öğrenen birey vermeyi ve almayı öğrenir. Aynı zamanda işbirliğini ve başarılı olmayı öğrenerek toplumsal kurlarla uymanın gerekliliğini de öğrenir. Bu şekilde toplum içerisinde başkalarıyla barış içinde yaşama bilinci gelişir¹³⁵ Çocuklar eğitsel oyundan¹³⁶, mahrum bırakılmamalıdır. Oyun esnasındaki kurallara uymayan çocuklar uygun rehberlik uygulamaları ile uyumsuzlukları düzenlenmelidir. Aksi halde tamamen başıboş bırakılan çocuklar, ileride toplumsal

¹³¹ Bozkaya, a.g.e., s.18. Bkz: Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, İFAV, İstanbul-1995, s.156-160., Çamdibi, H.Mahmut, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, İstanbul-2007, s.76.

¹³² Çamdibi, *Eğitim ilkeleri ve Rehberlik*, s.77.

¹³³ Yusuf 12/11-13

¹³⁴ Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul-1998, s.63.

¹³⁵ Bozkaya, a.g.e., s.20.

¹³⁶ Detaylı bilgi için bkz: Zengin, Mahmut ve Dğr., *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi için Eğitsel Oyunlar*, Dem Yayınları, İstanbul-2015.

ve hukuksal kurallara uymakta zorlanırken, oyundan mahrum kalan çocuklarsa ilerleyen yaşlarda haklarını alma ve aramada zorlanmakta, asosyal davranışlar sergilemekte ve özellikle sosyal ilişkileri dengelemekte zorluk çekmektedirler.¹³⁷ Sonuç olarak, ailede empati eğitiminin; güven duygusu, yardımlaşma ve başkalarıyla iletişim kurma yeteneğini geliştirerek küreselleşen ve farklılıkların daha fazla hissedildiği günümüz dünyasında hoşgörü, saygı, sabır, başkalarını ve farklı olanı sevme, diğerkâmlık ve birlikte yaşama bilincini geliştirme ve sosyo-kültürel farklılıkları doğru anlamlandırmada büyük fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

İnsanoğlu; küreselleşme, teknoloji alanındaki hızlı değişim, medya ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, teolojik tartışmalar ve kutsal metinlere bakışın değişmesi gibi faktörlere bağlı olarak geçmişe oranla daha ciddi sorunlarla yüz yüzedir. Sanayi devrimiyle beraber, göçlere bağlı olarak büyük şehirlerin oluşumu, farklı dillerin, dinlerin ve renklerin bir araya gelmesine ve milli kültürlerin ötesinde artan bir çeşitliliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Milli sınırlar ortadan kalkmış farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar; uzaklık, zaman ve mekân farklılığına rağmen, ulaşım ve iletişim alanında ki yenilikler sayesinde bir araya gelebilmekte ve birbirlerinden haberdar olabilmektedir. Birey ve toplumların bu hızlı değişim süreci; sosyo-kültürel farklılıklara bağlı olarak hoşgörü, uzlaşma, öteki(leştirme), önyargı, insan hayatının değeri, dinsel çoğulculuk, bir arada yaşama bilinci gibi hususlarda bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle yaşadığımız bu çağda sosyo-kültürel farklılıklarımızı (dil, din, renk vs.) ve ötekini daha fazla görmezden gelemeyiz. Zira, sosyokültürel ortamlar da ya da insanın olduğu her yerde "öteki" her zaman vardır. Bu "öteki" kimi zaman bir insan kimi zamanda sosyal bir grup olabilir. Bu noktada günümüzün çokkültürlü dünyasında, sosyo-kültürel farklılıklara bağlı sorunların bir ayrışma, çatışma ya da ötekileştirme unsuruna dönüşmemesi için bazı önerilerimiz olacaktır:

1-Kur'an perspektifinde sosyo-kültürel farklılıkları, empati kavramını da içine alan bir yaklaşımla doğru bir şekilde anlamlandırmamız ve değerlendirmemiz, farklılıklarımızın neden olduğu çatışma ve anlaşmazlıkları gidererek, artık bir tercihten ziyade bir zorunluluk olan birlikte yaşama bilincini geliştirecektir. Kur'an'ın insanlığı birleştirici yönünü daha sık vurgulamalıyız.

2-Özellikle, İslamofobi ve aynı inancı paylaşanlar arasındaki farklılıklara bağlı çatışmaların giderilmesi, güvensizlik yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi insanların zihninde yer eden bu ve benzeri algıların değişmesi, öncelikle Müslümanların içlerinde kendilerine, sonra tüm insanlığa, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlatmasına bağlıdır. Kur'an'ın evrensel değerlere, "adalet, eşitlik, yardımlaşma,

¹³⁷ Çamdibi, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, s.79.

hayat hakkı, özel hayatın dokunulmazlığı, inanç özgürlüğü ve birlikte yaşama bilinci” ne yönelik söylemleri ön plana çıkarılmalı ve Kur’an bu bakış açısıyla okunmalıdır. Bu bakış açısı, Kur’an’ın, kendisi için yaşayan ve kendisini düşünen bir Müslüman profili yerine, dünya insanın problemleriyle ilgilenen, farklılıklarla empati kurabilen, evrensel değerleri olan ve İslam’ın sosyokültürel farklılıkların yaşatılmasına destek veren bir din olduğunu ortaya koyacaktır. Sonuç olarak, barış içerisinde birlikte yaşamanın giderek zorlaştığı çoğulcu toplumlarda, empati becerisinin etkin bir şekilde kullanılmasının, birlikte barış içinde yaşama bilincine pozitif katkı sağlayacağı açıktır.

3-Din ve inançların bir ayrışma, çatışma ya da ötekileştirme unsuruna dönüşmemesi için devletler özel önlemler almalı ve dinin empati vurgusuna sistematik din eğitimi süreçleriyle yapısallık kazandırmalıdır. Özellikle, aile kurumu başta olmak üzere din eğitimi alanında uygulamalarımızı da içine alan köklü bir bakış açısı değişikliğine ihtiyaç vardır. Bu nokta da şu soruyu sormalıyız: “din eğitimi sadece dini bilgiyi muhatabın zihnine yerleştirmekle mi sorumludur?” Bu soruya evet dersek yanılmış oluruz. Zira din eğitimi vasıtasıyla kişinin başkalarını anlaması, kişilerarası münasebet kurması ve “öteki” ile bir araya gelmesi sadece “bilgi” vasıtasıyla mümkün görünmemektedir. Din eğitiminde zihne bilgiyi yerleştirmenin dışında, kalp ve duyguların eğitilmesine, düşünme ve tefekküre bağlı olarak yeni ve olumlu davranışların kazanılmasına da büyük önem verilmelidir. Diğer bir ifadeyle ezbere dayanan bir bilgi yerine, içselleştirilen, gönül dünyasını harekete geçiren ve pratikte yansımaları olan bir din eğitimi yaklaşımı benimsenmelidir. Kur’an, insanı insan yapan özelliklerden bahsederken göz, kulak ve kalbe aynı anda özel bir vurgu yapmakta ve konunun önemi “...onların kalpleri vardır ama anlamazlar; gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar. İşte bunlar gafillerdir.”¹³⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Duyular yolu ile alınan bilgi; kalbe yerleşmeli, kişi bu süreçte bilgiyi içselleştirerek davranışlarına yansıtmalıdır. Empati, bir konuda bir görüşe varırken ötekinin düşüncelerini hissetmek ve algılamaktır.¹³⁹ Bu ayette “kalb” empatide ki “hissetme” ye denk gelirken “göz ve kulak” ise “algılama” ya denk gelmektedir. Zira, empati (duygudaşlık) denen olgunun insanoğlunun duygusal yönüyle sıkı bir ilişkisi vardır. Sadece algılarımızla empati kurma sürecini tamamlayamayız. Empati için aynı zamanda hissetmeliyiz. Bu nedenle bilgi, duygu ve sezgilerimizi harekete geçirecek metot ve metotlar aracılığıyla zihne verilmelidir. Bu bakış açısı, yalnızca bilinç alanında değil aynı zamanda bilinçaltında da bulunan ve kullanılmadığında kaybolabilen, duygu-düşünce, sezgi-duyum¹⁴⁰ birlikteliğini de şuur alanına çıkaracaktır. Birey, empati

¹³⁸ Araf 7/179

¹³⁹ Algılama hakkında detaylı bilgi için bkz: Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Yayınları, İstanbul-1994, s.123-135.

¹⁴⁰ Çamdibi, H. Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul-1994, s.75.

merkezli bir davranış gerçekleştirirken, o konu hakkındaki duygusal tecrübelerini de kullanmaktadır. Bunun için din eğitiminde, empati becerisinin kazanılması aşamasında, sadece akla yönelik değil, kalp ve duyguları¹⁴¹ da içine alan bir eğitim süreci gözetilmelidir.

4-Özellikle çocuğun empati duygusunu geliştirmede duygu eğitimini direk destekleyen ve aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde de örneklerini gördüğümüz, İşbirliğine Dayalı Öğrenme-Öğretme Yaklaşımı, Rol Oynama (Drama), Eğitsel Oyun, Gezi Gözlem, Örnek Olay İncelemesi, Küme Çalışması Yöntemlerinden faydalanılabilir. Söz konusu bu metotlar, bireyde, güven duygusu, yardımlaşma ve başkalarıyla iletişim kurma yeteneğini geliştirerek küreselleşen ve farklılıkların daha fazla hissedildiği günümüz dünyasında hoşgörü, saygı, sabır, başkalarını ve farklı olanı sevmeye, diğerkâmlık ve birlikte yaşama bilincini geliştirme ve sosyo-kültürel farklılıkları doğru anlamlandırılmamıza büyük fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Adler, Alfred**, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev: Ayda Yörükkan, Kültür Yayınları, İstanbul-2003.
- Ağırman, Cemal** ve Dğr. *Empatiyle Gelişmek Empatiyi Geliştirmek, Çocuk ve Empati*, Editör: Kabapınar, Yücel, Pegem Akademi, Ankara-2015.
- Akinoğlu, Orhan** ve Dğr., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Tan, Şeref, Pegem Akademi, Ankara-2009.
- Akil, Hüseyin**, *Ben ve Öteki*, Ravza Yayınları, İstanbul-2010.
- Akyüz, Vecdi**, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul-1998.
- Akyüz, İsmail**, "İslam'da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanısmaya Etkisi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 25-I, Summer 2014.
- Armağan, Servet**, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2006.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin**, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2001.
- İman Açısından Kur'an-ı Kerim'de Sevgi ve Korku* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi,1992.
- Arslantürk, Zeki**, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2004.
- Atay, Hüseyin**, "İslam'da Olgun İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, C.15.
- Aydın, Muhammed Şevki**, Osmanoğlu, Cemil, *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara-2015.
- Ayten, Ali**, *Empati ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul-2013.
- Ayhan, Halis** ve dğr, *Din ve Ahlak Eğitime Yeni Yaklaşımlar*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul-2004.
- Aydın, M. Zeki**, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2009.

¹⁴¹ Tosun, a.g.e., s.125.

- Bayraklı, Bayraktar**, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali*, Bayraklı Yayınları, İstanbul-2007.
- Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, İşaret Yayınları, İstanbul-2000.
- Ayetler Işığında İman, İbadet ve Ahlak Üzerine Sohbetler*, İşaret Yayınları, İstanbul-2000.
- Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C. I-XXI, Bayraklı Yayınları, İstanbul-2008.
- Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1999.
- İslam'da Eğitim*, Bayraklı Yayınları, İstanbul-2002.
- Bakırcıoğlu, Rasim**, *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, Anı Yayıncılık, Ankara-2003.
- Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayınları, Ankara-2012.
- Baymur, Feriha**, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Yayınları, İstanbul-1994.
- Bilgin, Beyza**, "İslam'da Ötekine Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 0, Cilt: 42, 2001.
- Bilgin, Beyza**, "Küreselleşme, Din, Eğitim", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı:17.
- Bozkaya, Tuğba Güler**, *Din ve Ahlak Öğretiminde Drama Örnekleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2011.
- Bulaç, Ali**, *İslam ve Fanatizm*, Beyan Yayınları, İstanbul-1993.
- Cevizci, Ahmet**, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul-2000.
- Cebeci, Suat**, "Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Kutlu Doğum Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Yayın No: 377, Ankara-2002.
- Coşkun, Ali**, *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul-2005.
- Cüceloğlu, Doğan**, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Remzi Yayınevi, İstanbul-2001.
- Yeniden insan insana*, Evrim Yayınları, İstanbul-1995.
- Çamdibi, Hasan Mahmut**, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2007.
- Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-1994.
- Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2014.
- Dodurgalı, Abdurrahman**, *Ailede çocuğun Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1998.
- İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1995.
- Dökmen, Üstün**, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Remzi Kitabevi, İstanbul-2015.
- E. Taylor, Shelley, Anne Peplau, Letitia**, ve Dğr., *Sosyal Psikoloji*, Çev: Dönmez, Ali, İmge Kitabevi, Ankara-2010.
- Ergin, Hatice**, Armağan, S. Yıldız, *Gelişim Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2010.
- Fersahoğlu, Yaşar**, *İslam Eğitime Giriş*, Marifet Yayınları, İstanbul-2003.
- Genel Türkçe Sözlük**, "sosyokültürel" , *tdk.gov.tr*, 08.11.2015.
- Goleman, Daniel**, *Duygusal Zekâ*, Çev. Banu Seçkin, Yüksel, Varlık Yayınları, İstanbul-1998.
- Günay, Ünver**, "Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, Kayseri-1998.
- Güvenç, Bozkurt**, *İnsan ve kültür*, Boyut Yayınları, İstanbul-2013.
- Hökelekli, Hayati**, *Psikoloji, Din, Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul-2013.

- İslamoğlu, Mustafa**, *Eğitim Yazıları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul-2010.
- İzutsu, Toshihiko**, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul-1997.
- Karaman, Fikret**, *Din ve Sosyal Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2011.
- Kasapoğlu, Abdurrahman**, "Empati ve Sempatı Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler", *Bilimname X*, 2006/1.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem**, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul-1999.
- Kaymakcan, Recep** (Edt), *Çokkültürlülük, Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul-2006.
- Yavuz, Kerim**, "Gelecek Nesillere Yönelik Monoteist Dinlerle Ortak Bir Öğretim Projesi Geliştirme Hazırlıkları Üzerinde Düşünceler", Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu, Sempozyum, 17-19 Eylül 2001, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara-2003.
- Kırca, Celal**, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metotları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, Kayseri-1988.
- Koç, Ahmet**, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1999.
- Köylü, Mustafa**, *Küresel Ahlak Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul-2006.
- Küçükahmet, Leyla**, *Öğretim 'de Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2006.
- Lowen, Alexander**, *Narsizim Gerçek Benliğin İnkârı*, Çev: Çetin, Tamer, Cem Yayınevi, İstanbul-2013.
- Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök**, *Çokkültürlü Toplumlarda Eğitim Türkiye ve İsveç'ten Örnekler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2011.
- Marshall, Gordon**, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-1999.
- Momin Abdur-Rahman**, *Küreselleşme, Çokkültürlülük ve İslam*, Rağbet Yayınları, Çev: Birsan Banu, Okutan, Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul-2012.
- Okumuşlar, Muhiddin**, *Fitratın Dine*, Yediveren Kitab, Konya-2002.
- Öcal, Mustafa**, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2007.
- Önder, Alev**, *Ailede İletişim Konuşarak ve Dinleyerek Anlaşalım*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul-2007.
- Önder, Mustafa**, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Temelleri Üzerine", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 1, sayı:1, Bolu-2013.
- Özcan, Hanifi**, *Matürîdi'de Dini Çoğulculuk*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2013.
- Öztürk, Yaşar Nuri**, "Bir Fitrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, İstanbul-1993.
- "Kur'an'a Göre Hukuk Devleti ve İnsan Hakları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, İstanbul-1999.
- Özen, Yener**, *Saygı Eğitimi*, Gece Kitaplığı, Ankara-2014.
- Peker, Hüseyin**, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2003.
- "Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Esasları", *Diyanet Dergisi*, C.21, Sayı:1, 1985.
- "Çocukları ve Gençleri Suça İten Faktörler", *Diyanet Dergisi*, C.27, Sayı:2, Ankara-1991.

- R. Rogers, Carl**, “Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir”, Çev: Füsün Akkoyun, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 1983.
- Sarı, Mevlüt**, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul-1982.
- Selçuk, Mualla**, *Çocuğun Din Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2005.
- Swidler Leonard**, Çev. Mustafa Şengün, *Tek Dünya Çok İnanç*, Editör: Aydın, Mahmut, Turan, Süleyman, Hitabevi Yayınları, Ankara-2013.
- Şeker, Mehmet**, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2012.
- Tosun, Cemal**, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara-2012.
- Usta, Mustafa**, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2001.
- Ülken, Hilmi Ziya**, *Millet ve Tarih Şuuru*, Pulhan Matbaası, İstanbul-1948.
- Yeşil Yaprak, Binnur**, Duygusal Zekâ ve Eğitim Açısından Doğurguları, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 25, 2001.
- Yıldız, Abdullah**, “Namaz: Tevhid İnanıcının Pratiği”, *İslam’a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Erul, Bünyamin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2007.
- Zengin, Mahmut ve Dğr.**, *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi için Eğitsel Oyunlar*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul-2015.